

מובא בהגש"פ בתחילת מגיד, לאחר שאילת מה נשתנה, "...כנגד ארבעה בנים דברה תורה. אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול..."

וצריך ביאור מה טעם הפסיק בהגדרת הבנים ובתשובות אליהם בין שאלת מה נשתנה ותחילת המענה "עבדים היינו" להמשך סיפור ההגדה שמפורט בהמשך "מתחילה עו"ז היו אבותנו...". גם צריך ביאור מה הם דברי הבנים והתשובות אליהם שלחכם השואל "מה העדות והחוקים והמשפטים...". יש לומר הלכה אחת מהלכות הפסח והיא ש"אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן", למה דווקא הלכה זו מכל העדות החוקים והמשפטים אותם רצה לדעת? לרשע שנרמז בדבריו שהוציא עצמו מן הכלל יש "להקהות את שיניו" ולומר לו ש"אילו היה שם לא היה נגאל" תגובה לוחמנית שכזו נראה שדוחה את הבן הרשע שהגיע להסב אף הוא לסדר ולא מנצלת את ההזדמנות לענות לו ולקרב אותו (אם כבר, אז אולי כדאי לגרש אותו וזהו?) ודווקא לגבי הבן שאינו יודע לשאול ועל האב לפתוח בעבורו מוכיחים שהזמן הראוי לספר לו את ההגדה הוא אכן בליל הסדר... ואיך כל זה קשור למענה על שאלתם "מה נשתנה?"

והנה מובא בהגש"פ עם ליקוטי טעמים ומנהגים מכ"ק אדמו"ר¹ ש"אף שמצוה מן התורה להזכיר יצי"מ בכל יום ביום ובלילה, יש לחלק ביניהם וגם מדאורייתא... "ומביא מספר חילוקים וביניהם: א. "דבכל יום יוצא גם בזכירה בלב בעיון בעלמא... מה שאין כן בליל פסח שנאמר 'והגדת לבנך' ה"ה בדבור דווקא" ב. "בכל יום די בזכירה בעלמא... להזכיר יציאת מצרים", מה שאין כן בפסח שצ"ל 'סיפור'... ג. "... בפסח נוסף שצ"ל בדרך תשובה לבן או לאחר". ד. "בליל פסח המצוה היא במשך כל הלילה..." דהנה לפי ג החילוקים הראשונים הרי שבפסקה הראשונה של "עבדים היינו" סיפר עורך הסדר בכלליות ובתמציתיות את סיפור יצי"מ הוציא בפיו וענה על שאלת בניו ובזה יצא ידי חובתו. אלא שכיוון שישנה מצוה בסיפור ובפירוט ניסי יצי"מ כל הלילה כפי החילוק הרביעי הנ"ל לכן כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח וכמעשה ברבי אליעזר וכו' וחלק מהריבוי בסיפור ובמענה לשאלת הבנים היא הבנה מדוקדקת של השאלה וכיוון התשובה לפי ערך ומצב השואל

וזהו שכבר בתחילת פירוט המגיד מדריך אותנו בעל ההגדה שאף ששמענו 4 קושיות של מה נשתנה מארבעת הבנים עלינו לשים לב שהמילה 'מה' שאמר כל אחד מהם מכילה תוכן אחר והוא מצריך התייחסות שונה והכוונה מותאמת.

משאלת הבן החכם² "מה העדות והחוקים והמשפטים" נראה שהוא מעוניין לשמוע דקדוקי הלכות הוא שואל מה נשתנה ומצפה לתשובה היורדת לפרטים הקטנים ביותר, להשוואות, חקירות, חילוקים, בירורי הלכות ושיטות (וכמובן גם ווארטים...) דבר שמבורך כל השנה כולה, אבל בערב זה צריך לעסוק ב³ "עמוד הגדול שאולמי התורה נסמכים בו...". לא בלמדנות אלא פשוט בסיפור. סיפור הנפלאות שעשה לנו ה' יתברך ביציאת מצרים.

מנחה בעל ההגדה את האב שאמנם הבן החכם שאל 'מה נשתנה' אך הוא לא פנוי לשמיעת סיפור יצי"מ. יש לומר לבן בשפתו "כהלכות הפסח" ולהזכיר לו שיתכן שטעם הפרפראות יבטל את טעם הבשר (מרוב עצים לא נראה את היער) ומרוב פרטים נסיח דעתנו מהכלל, ובלילה זה "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" לא נעסוק הערב בפלפול ובתיבול אלא נטעם את טעם הפסח כמות שהוא כיוון שהוא⁴ "יסוד גדול בדתנו כי יציאת מצרים הוא אות ומופת מוכרח בחידוש העולם", והמקיים מצוות זכירתה⁵ "כבר הודה בחידוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו וגם בנבואה האמין ובכל פינות התורה מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאוד על עושי רצונו שהוציאנו מעבדות לחירות..."

¹ ד"ה מצוה עלינו לספר ביצי"מ

² דברים, ו, כ

³ ספר החינוך מצווה תפ"ה

⁴ ספר החינוך שם

⁵ רמב"ן, שמות יג, טז

כעת יאמר הבן חכם, אכן, כדאי שלא נסיח דעתנו מהעיקר ממנו נובעים כל פרטי העדות החוקים והמשפטים, ספר על יציאת מצרים!

מהרמיה הצפונה בשאלת הבן הרשע "לכם- ולא לו" ניתן להסיק ששאלתו הפותחת אמנם במילה 'מה' ⁶ "מה העבודה הזאת לכם?" וכן שאלותיו 'מה נשתנה', אינן שאלות אלא אמירות שלא מחכות לתשובה. וכך אכן משמע מהפסוק המדבר בדברי הבן הרשע: ⁷ "והיה כי יאמרו אליכם בניכם..." לעומת שאלות הבן החכם והתם ⁸ "כי ישאלך", ⁹ "והיה כי ישאלך" (המילים 'מה' ו'למה' לא מופיעות רק כמילות שאלה המצפה לתשובה אלא כשאלה רטורית. לדוג' ¹⁰ "מה תצעק אלי", ¹¹ "למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו") תשובה ישירה על מילת שאלה זו שאינה אלא התרסה סופה ליפול על אזניים ערלות ואלי אף להיענות בתשובה מלגלגת ומזלזלת.

וכדוגמת מה שמצינו בגמרא במסכת תענית ¹²

"כדאמרה ליה ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניה: אי חכמה מפוארה בכלי מכוור אמר לה: אביך רמי חמרא במני דפחרא (אביך שם יין בכלי חרס) אמר לה: כולי עלמא במאני דפחרא ואבוך במאני דפחרא?) אמרה ליה: אלא במאי נירמי (במה נשים?) אמר לה: אתון דחשביתו, רמו במאני דהבא וכספא (אתם שאתם חשובים, שימו אותם בכלי זהב וכסף). אזלה ואמרה ליה לאבוא. רמייא לחמרא במני דהבא וכספא, ותקיף (הלכה ואמרה לו לאביה לעשות כן ושמו את היין בכלי זהב וכסף, והחמיץ). אתו ואמרו ליה (באו ואמרו לו). אמר לה לברתיה מאן אמר לך הכי? אמרה ר' יהושע בן חנניה. קריהו (קראו לו) אמר ליה: אמאי אמרת לה הכי? אמר ליה כי היכי דאמרה לי כך אמרי לה" וברש"י: "כי היכי דאמרה לי- אי חכמה ממפוארה בכלי מכוור, הכי אמרי לה דין משתמר בכלי מכוור, אף התורה מתקיימת בי יותר משאילו הייתי נאה".

(אף שהתרסותה כלפי רבי יהושע התחילה במילת שאלה (מעבר לפירוש המילה 'אי' במשמעות 'אוי', יש לפרש גם במשמעות 'אם' (אולי גם במשמעות 'איך') (אם חכמה מפוארה, בכלי מכוור תונח?) (כל זאת) מענה פשוט וישר לדבריה שחכמה משתמרת טוב יותר באדם שדעתו לא זחה עליו וכיוב' לא היתה נופלת על אזניים קשובות למענה (כי באמת לא נשאלה שלה) והיתה זוכה להמשך הלעג (כדוגמת: גם מכוור וגם על כל דבר יש לו מה להגיד...))

תשובתו של רבי יהושע הייתה חריפה: "גם אביך מניח את יינו בכלי חרס" תשובתו התפרשה בעיניה כפגיעה חוזרת. נעלבה והלכה להסדיר את הנושא של אחסון היין בארמון כדי שלא יהיה עוד במה "לרדת עליה". רק לאחר שהיין החמיץ ונגרם נזק וחוסר נעימות היתה דרוכה וקשובה למענה של רבי יהושע על השאלה מדוע אכן אמר לה כך, כעת מסביר רבי יהושע שהוא כלל לא קנטר אלא השיב בדוגמא מוכרת עם קושי דומה, שכמו שיין משובח וחשוב משתמר דווקא בכלי חרס ואפילו בארמון המלך נוהגים כך, ולא מקשיים כלכליים, כך חכמה יכולה להתקיים דווקא באדם שאינו יפה. בת הקיסר לא שמה לב לתשובה כי הייתה עסוקה בנסיון להעליב ולא שאלה כלל שאלה ולכן לא הבחינה בתשובה שניתנה לדבריה ובמקום זה הלכה להחליף את כדי היין. לאחר שהרגישה רק את החריפות שהייתה מוצפנת בתשובה, את הפגיעה בכבודה ובממון אביה, כעת היתה פנויה לשמוע את התשובה עצמה שהסתתרה עד כה מעיניה.

כך גם הבן הרשע מתריס. מנחה בעל ההגדה את האב שיש לשים לב לצליל של ה'מה נשתנה' ששאל הבן הזה. על התרסה אין מה לענות תשובה פשוטה וישרה, אין מי שבאמת מקשיב. זה יוביל רק לזלזול (כדוגמת: "ידעתי שיתחילו עכשיו לחפור לי. חבל ששאלתי. מתי כבר אוכלים?") מצד שני, אל תתעלם. נצל את ההזדמנות שהוא נמצא והביע את דעתו בצורת שאלה, לכוון את מילת השאלה

⁶ שמות יב, כו

⁷ שמות יב, כו

⁸ דברים ו, כ

⁹ שמות יג, יד

¹⁰ שמות יד, טו

¹¹ שמות ה, ד

¹² דף ז ע"א וע"ב

לשאלה אמיתית. ענה בחריפות ואמור לבן שאילו היה שם לא היה נגאל. סביר שהבן ייפגע. יקבל את החריף שבתשובה ויאמר: 'למה אתה אומר ככה? מה אני לא יהודי?', זו שאלה שנשאלה באמת, לאחר שהרגיש את החריפות שבתשובה, את הפגיעה בכבודו, כעת הוא מצפה לתשובה. אמור לו¹³ לא הבנת. שם, ביציאת מצרים, קודם מתן תורה מי שהתנגד ליציאה ממרים אכן לא יצא ונקבר בזמן מכת חושך, אבל בגאולה השלימה הקרובה ניגאל כולנו כולל המתריסים, כי מזמן יציאת מצרים התחילה הדרך להיותנו עם סגולה עם ששייך כולו לגאולה ועל זה אני רוצה לספר לך הערב. כעת אומר הבן הרשע: תמשיך, באמת מעניין מה היה שם, ספר על יציאת מצרים!

הבן התם, כפירוש רש"י¹⁴ תם- "... כלבו כן פיו, מי שאינו חריף לרמות קרוי תם". הוא שואל 'מה נשתנה' ומתכוון לגמרי למילת 'מה' המקורית כמילת שאלה לכל דבר. הוא שואל ומצפה לתשובה. מנחה בעל ההגדה את האב לומר תשובה כללית ומסקרנת, כותרת מעניינת שתמשוך את הלב להמשך הסיפור- "בחוזק יד הוציאנו ד' ממצרים מבית עבדים.."- (תמשיך זה נשמע מאוד מעניין.. אומר הבן התם

הבן שאינו יודע לשאול לא שאל מה נשתנה, הוא פשוט שר את זה כמו ששרים בכל שנה ללא כל כוונה ושימת לב לכך שאכן משהו נשתנה. כולם שרים כך בפסח מידי שנה וזה גם מה שהוא עושה. הוא לא שאל 'מה נשתנה', הוא שר 'מה נשתנה'- שיר של פסח ששרים בליל הסדר. לבן כזה צריך לפתוח את לבו למתרחש סביבו, לשינויים המתרחשים בזמן לכך שלא הכל המשך אחד של שגרה ארוכה הנמשכת משנה לשנה וכעת הגענו שוב לשנה נוספת בהווי המתמשך בה עלינו להיגרר אחר הזמן ולנהוג כפי שנהגנו בשנה שעברה ולשיר את המה נשתנה ששרנו בשנה שעברה.. מנחה בעל ההגדה את האב לנצל את ההזדמנות שהבן הבחין בשינוי הזמן משנה לשנה ובא לשיר 'מה נשתנה', ודרך זה לפתוח אותו לשינויים נוספים המתרחשים סביבו, דרך חידוש החודשים בתוך השנה - "יכול מראש חודש", ולא להסתפק בכך אלא להוסיף ולהתבונן בשינויי הימים בתוך החודש כולל היום הזה - "תלמוד לומר ביום ההוא", וגם בכך לא להסתפק בכך - "יכול מבעוד יום" וזהו? אלא להגיע להבחנה ולעירנות לפרטים ולמה שקורה סביבנו בכל שעה - "בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך". כעת שואל הבן: 'באמת למה המצה והמרור מונחים לפנינו? מה נשתנה הלילה הזה..?'

ועוד יש לדרוש,

בארבעה מקומות מצינו את פרשת הפסח שאינה מצויה לכאורה במקומה. ומסיבות שונות

א.רש"י בתחילת פירושו לתורה¹⁵ "בראשית- אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל ומה טעם פתח בבראשית, משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים..."
ב. החזקוני בפירושו על פרשת החודש¹⁶ מציין: "החודש הזה לכם- פרשה זו נאמרה קודם אותה של מעלה, של מכת בכורים, שהרי פרשה זו נאמרה קודם עשור מראש מחודש ואת של מכת בכורים בערב הפסח.. ומתריך: "שלא רצה להפסיק בין סדר התראת כל המכות", דהיינו אף שפרשת הפסח שתחילתה "החודש הזה לכם" נאמרה קודם ראש חודש ניסן והיתה אמורה להיכתב קודם ההתראה על מכת בכורות שנאמרה ביד בניסן,, בכל זאת נכתבה לאחריה כי קודם כל מושלם הסיפור אודות כל המכות ובזמן בו עם ישראל אינו תחת שעבוד מצרים- בני חורין, ניתנת פרשת הפסח להיכתב.
ג. בעניין קריאת ארבע הפרשיות שקוראים בחודש אדר מובא בירושלמי¹⁷ "רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינה, בדין הוא שתקדים 'החודש' ל'פרה', שבאחד בניסן הוקם המשכן ובשני נשרפה הפרה ולמה פרה קודמת? שהיא טהרתן של כל ישראל".

¹³ לקו"ש חלק יא פרשת שמות שיחה א

¹⁴ בראשית כה, כז

¹⁵ בראשית א, א

¹⁶ שמות יב, א

¹⁷ מגילה ג, ה

ד. בפרשת בהעלותך¹⁸ מסופר אודות הפסח שהקריבו ישראל במדבר בשנה השניה לצאתם ממצרים. אומר רש"י: "בחודש הראשון- פרשה שבראש הספר לא נאמרה עד אייר... ולמה לא פתח בזו, מפני שהיא גנותן של ישראל שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח זה בלבד" דהיינו מפני כבודם של ישראל נדחתה פרשת הפסח ממקומה בראש החומש.

הבן שאינו יודע לשאול זורם עם המציאות. הוא לא שואל כיוון שמבחינתו הדברים מתקבלים כמות שהם ואין מה לשאול למה כך ולא אחרת (ואם אכן היה אחרת היית שואל מדוע אחרת ולא כך..) ללא העמקה וסקרנות לרדת לשורשם של דברים, וגם שאילתו מה נשתנה היא חלק מהנהל המקובל של כאן הבן שואל. אצלו מראש מונחת התשובה "ככה" כפתרון הולם למציאות שסביבו. הוא צריך להשתכנע שקיים משהו שנראה כלא מסודר ולא במקומו כדי לשאול ולחקור. השאלה היא זו שבוקעת חריץ במובן מאליו פותחת פתח, ומביאה לחפירת עומק. מנחה בעל ההגדה את האב לסקרן את הבן (את פתח לו) בשאלות שמתוכן יוכל לשאוב עומק.

החל משלוש השאלות הראשונות, יכול מראש חודש? מדוע פרשה זו של סיפור יציאת מצרים נדחית פעם אחר פעם ולא מופיעה במקומה ובזמנה "מראש חודש"? ועדיין תמשיך ותקשה לו את השאלה הרביעית "יכול מבעוד יום"? מדוע לא נכתבה פרשיית קרבן הפסח שעשו ישראל במדבר בצורה גלויה ומפורסמת "מבעוד יום" ותיכתב במקומה בתחילת ספר במדבר?

ובעזרת שאלות אלו אפשר לפתוח ולענות לו "לא אמרתי, אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך" זה משום טהרתו, כבודם, חירותם של ישראל ומשום כח מעשיו הגיד לעמו, דברים שהתבססו ביציאת מצרים:

מצה- רומז לטהרתן של ישראל. מצה מורה על ענווה וביטול גם המיטהר טובל ומתבטל במים חיים המקיפים אותו¹⁹

מרור- רומז לכבודם של ישראל כפי שכתוב ביום יום²⁰ שמרור מורה על כך שכל צדיק נכווה מחופתו של חברו. דהיינו כבודו כפי שכתוב²¹ "על כל כבוד חופה"²²

מונחים – נמצאים על השולחן שלידו אתה מסב כבן חורין, להניח- להרפות, לשחרר. רומז על חירותם של ישראל²³

לפניך- הכל בשביל ועבורך, רומז על כך שבריא את העולם כולו הינה בשביל ישראל,²⁴ "בראשית-...ובשביל ישראל שנקראים ראשית (רשי, בראשית א, א) רומז **לכח מעשיו הגיד לעמו.**"²⁵

אף שבאופן כללי כל אחת משאלות ה'מה נשתנה' שייכת לכל אחד מהבנים. אפשר למצוא שלכל אחד מהבנים ישנה שאלה השייכת אליו יותר באופן פרטי

שבכל הלילות אין אנו **מטבילין** אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים. מטרת טיבול הכרפס היא "כדי להתמיה את התינוקות שיראו שינוי שאוכלין ירקות בטיבול שאין דרך לאכלם קודם הסעודה בכל ימות השנה וישאלו על שינוי זה... שאכילה זו אינה אלא להתמיה את התינוקות..." מכון בעיקרו כלפי הבן **שאינו יודע לשאול.** מצב הבן בזמן ה'מה נשתנה' הוא כזה שצריך לעוררו לשאלה. ולהוציא מאדישות של זרימה עם השגרה וחוסר שימת לב. התווית התשובה- "את פתח לו" מעוררים לשינויים הקיימים במציאות מההתחדשות הקיימת בזמן (חודש, יום, שעה) ומהפרט- שימת לב למתחדש במציאות מסביב ועד לכלל- להווייה התמידית,

¹⁸ במדבר ט, א

¹⁹ תשובת לוי בירושלמי מגילה

²⁰ יט בניסן

²¹ ישעיה ד, ה

²² תשובת רש"י במדבר ט, א

²³ תשובת החזקוני, שמות יב, א

²⁴ רש"י בראשית א, א

²⁵ תשובת רש"י, בראשית א, א

"המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית", ולתכליתה "בשביל ישראל שנקראו ראשית" - **כח מעשיו הגיד לעמו**,

שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ או **מצה** הלילה הזה כולו מצה. מכוון בעיקרו כלפי הבן **החכם** הלומד מכל אדם דבר האפשרי אצל מי שהוא עניו ואינו מתנשא, כמצה שאינה תופחת. מצב הבן בזמן ה'מה נשתנה' - התפלספות בפרטים שעלולים להיות שוליים ולהעלים על הכלל ("חכמולוג"). התווית התשובה - "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת", קבלת עול, ביטול **וטהרה**, וכתוצאה מזה חכמה אמיתית שרואה בתוך הפרטים את הכלל ממנו הם נובעים.

שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה **מרור**. מכוון בעיקרו כלפי הבן **הרשע** ²⁶ "רע ומר עזבך את ה'.." מצב הבן בזמן ה'מה נשתנה' - עסוק בעצמו ובכבודו המדומה ("תעשה כבוד") התווית התשובה - "הקהה את שיניו" דבר חריף הפוגע בכבודו הפרטי, ודרך זה מתחבר ל**כבודם של ישראל**.

שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין **מסובין** הלילה הזה כולנו מסובין. מכוון בעיקר כלפי **התם**, כשם שהסבה מורה על דרך **חירות** כך התם בן חורין ממה יאמרו ומה יחשבו, הולך בדרכו בתמימות. מצב הבן בזמן ה'מה נשתנה' - גאולה פרטית. גאולה כזו שאכתי עבדי אחשוורוש אנו, גאולה שאינה שלימה, כזו שיש אחריה גלות. התווית התשובה - סיפור הגאולה הראשונה של עם ישראל בדרך לגאולה שלימה, כללית. ²⁷

²⁶ ירמיהו ב, יט

²⁷ עפ"י ניתוח גם לבאר את הסדר בשלב המענה של הבנים: 'חכם' 'רשע' 'תם' ו'שאינו יודע לשאול' המתאימים לסדר של 'מצה', 'מרור', 'מונחים', 'לפניך' - 'טהרה' 'כבוד' 'חירות', 'כח מעשיו'. ואילו בסדר של שאלות ה'מה נשתנה' 'שאינו יודע לשאול' בראש ולאחריו ה'חכם' 'רשע' ו'תם'. 'כח מעשיו', 'טהרה', 'כבוד', 'חירות'. וזאת משום שבשלב השאלה, ההבחנה היא בחיצוניות ההתהוות - שימת הלב שישנה הוויה מחודשת מבלי לרדת עדיין לתכליתה. הערנות לשינוי הוא ראשית לשאלת שאלות, אך בשלב התשובות ישנה התכוונות לתכלית ההתהוות הנמצאת בסוף כל דבר - ונעוץ סופן בתחילתן